

جغرافیا و آمایش شهری - منطقه‌ای، شماره ۵، زمستان ۱۳۹۱

وصول مقاله: ۱۳۹۰/۱۲/۱۷

تأیید نهایی: ۱۳۹۱/۶/۲۹

صفحات: ۲۱ - ۳۴

بررسی کیفی توسعه‌ی پارک‌های شهری و بهینه‌سازی استفاده شهروندان از آن در بیرجند

سیدمحمد رضا خلیل‌نژاد^۱، واحد کیانی^۲

چکیده

امروزه ایجاد هماهنگی لازم بین خواسته‌های شهروندان و نوع و امکانات پارک‌ها، از ملزومات ارتقای کیفی فضاهای سبز شهری است. از این رو جهت بهسازی و بازنگری پارک‌ها، بایستی عوامل جمعیت‌شناسی مؤثر در توزیع و رشد فضاهای سبز، مطالعه شود. هدف این تحقیق بررسی دیدگاه شهروندان در خصوص توسعه کیفی پارک‌های شهر بیرجند است. محورهای مورد بررسی در این پژوهش جهت تدوین برنامه‌های آتی توسعه‌ی فضاهای سبز شهر بیرجند عبارتند از: الویت تفریحی شهروندان، مدت زمان صرف‌شده برای رسیدن به یک پارک، میزان مراجعه به پارک‌ها در طول سال، قالب‌های اصلی مراجعه به پارک‌ها، ترجیحات فصلی در مراجعه به پارک‌ها، مقیاس پارک‌های مورد استفاده و الویت‌های مردمی در توسعه‌ی انواع مختلف پارک‌ها. روش انجام تحقیق به صورت اسنادی-تحلیلی و پیمایشی است که بخش اعظم اطلاعات از طریق توزیع پرسشنامه بین ساکنان نواحی چهارگانه‌ی شهر بیرجند اخذ شده و تحلیل نهایی بر روی آن صورت گرفته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که استفاده از پارک‌های شهری، مهم‌ترین الویت تفریحی شهروندان شهر بیرجند بوده، ولی عواملی موجب گشته که میزان استفاده‌ی مردم از این فضاها در فصل‌های سرد سال به حداقل کاهش یابد. همچنین شهروندان تمام نواحی شهری بر توسعه پارک‌های بزرگ حومه‌ای جهت گذران اوقات فراغت تأکید نموده‌اند.

کلید واژگان: پارک‌های شهری، بررسی کیفی، توسعه پارک‌ها، شهروندان، بیرجند.

۱- عضو هیات علمی محیط زیست دانشگاه بیرجند (نویسنده مسؤل)

smkhalilnejad@birjand.ac.ir
kiyanivahed@alumni.ut.ac.ir

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مهندسی منابع طبیعی - محیط زیست از دانشگاه تهران

مقدمه

در شهرهای تاریخی مسلمین، باغ‌ها، تأمین‌کننده‌ی رابطه انسان با طبیعت بودند (امین‌زاده، ۱۳۷۹: ۵۱). در شهر بیرجند نیز، شمار قابل ملاحظه‌ای باغ و باغ‌منزل وجود داشت. علاوه بر این باغ‌ها، تعدادی باغ در خارج شهر نیز وجود داشت (رضایی، ۱۳۸۱: ۲۷۱). در مسیر تحولات تعداد زیادی از باغ‌های قدیمی جای خود را به ساخت‌وسازها دادند و بسیاری از زمین‌های حاصل‌خیز تبدیل به بسترهای آسفالته‌ی کوچه و بازار گردیدند. از این رو برنامه‌ریزی برای احداث فضاهای سبز عمومی در این شهر به دهه‌ی ۴۰ شمسی برمی‌گردد که تلاش‌هایی برای کاشت درختان کاج در سطح وسیعی صورت گرفت. اولین پارک عمومی شهر، قبل از دهه ۵۰ و با عنوان باغ ملی شهرداری، احداث گردید. پس از آن و در سال‌های ۱۳۵۱ و ۱۳۵۹، به ترتیب پارک‌های آزادی و وحدت ایجاد گردیدند (شکل ۱). امروزه بخش عمده‌ی فضاهای سبز عمومی شهر بیرجند را پارک‌ها، تشکیل می‌دهند، که مطابق شکل ۲، بخش اعظم آنها در دهه‌های ۷۰ و ۸۰ طراحی و احداث گردیده، به طوری که از تعداد حدود ۸۰ پارک موجود، بیش از ۷۰ مورد آن در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۸، ایجاد شده‌اند (موسوی، ۱۳۸۸: ۹). نکته مهم این که با توجه به نقش فضاهای سبز این شهر در سلامت شهروندان و پایداری شهر، بررسی‌های جامعی برای آگاهی از کیفیت و کمیت عوامل مؤثر در افزایش جاذبه این عرصه‌ها انجام نشده، به طوری که می‌توان گفت پس از احداث پارک‌های عمومی متعددی که در دو دهه‌ی اخیر صورت گرفته، ارزیابی از میزان رضایت‌مندی شهروندان از شرایط موجود این فضاها صورت نگرفته است. اهداف تحقیق پیش رو به صورت زیر قابل طرح است:

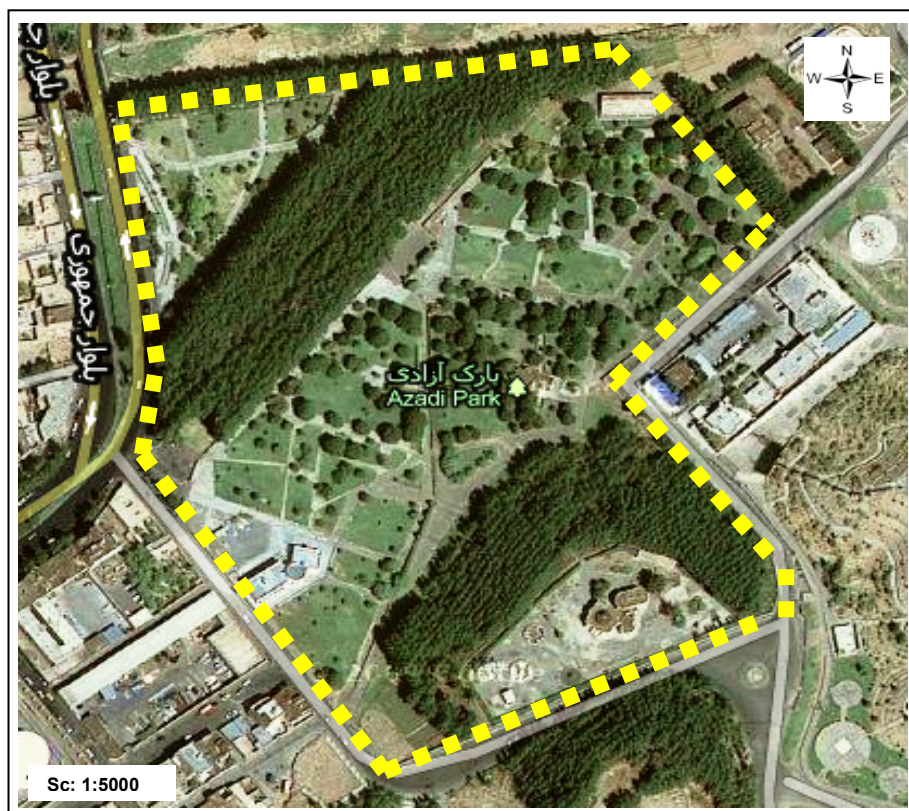
- آگاهی از نظریات شهروندان در خصوص توسعه‌ی کیفی پارک‌های شهری
- تعیین برنامه‌های آتی توسعه پارک‌های شهر بیرجند متناسب با نیازها و الویت‌های مردمی (تدوین چشم‌انداز توسعه‌ی پارک‌های شهری)

بر این اساس فرضیه‌های این تحقیق عبارت هستند از:

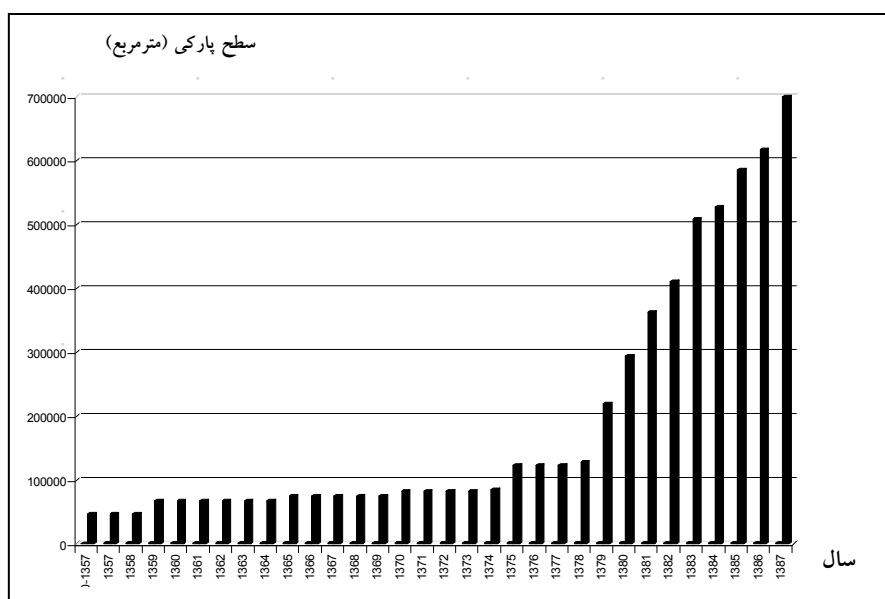
- توسعه‌ی زمین‌های بازی کودکان و پارک‌های عمومی در مقیاس‌های همسایگی و فراشهری، به عنوان یکی از نیازهای اصلی مردم مطرح است.
- از نظر متغیرهای جمعیت‌شناختی، نیازها و الویت‌های متنوع شهروندان مختلف در مورد استفاده از پارک‌های شهری، یکی از عوامل تعیین‌کننده در میزان و نوع استفاده از پارک‌ها می‌باشد.

مواد و روش

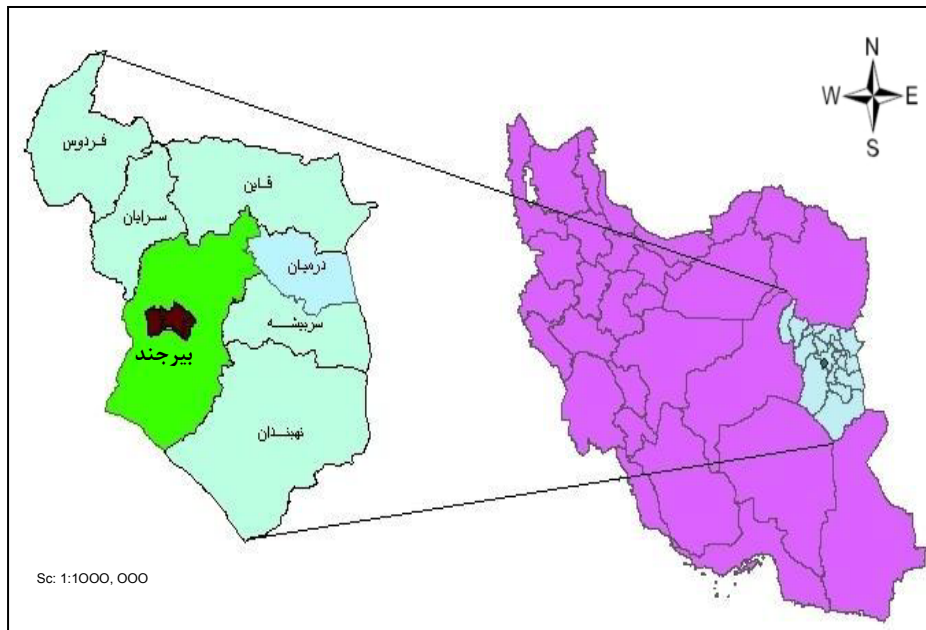
با توجه به موضوع تحقیق، حوزه مطالعاتی و مسائل آن، برای تکمیل اطلاعات مورد نیاز پژوهش حاضر، ترکیبی از روش‌های اسنادی-تحلیلی و پیمایشی استفاده شده است. اطلاعات مورد نیاز در بخش مطالعات کتابخانه‌ای بیشتر از منابع مدون و معتبر اخذ شده و در بخش جمع‌آوری نظرات ساکنین نواحی مختلف شهر بیرجند، روند تحقیق به صورت میدانی و توزیع پرسشنامه در میان شهروندان، در اسفندماه سال ۱۳۸۶، صورت گرفته و به تحلیل نهایی موجود انجامیده است. در این پژوهش جهت تعیین اعتبار ابزار اندازه‌گیری از روش آلفای کرونباخ استفاده گردیده است. بدین منظور تعدادی پرسشنامه در بین جامعه‌ی آماری مورد نظر توزیع و سپس جمع‌آوری شد و مقدار $I = 0.797$ به دست آمد. جامعه‌ی آماری تحقیق، کل شهر بیرجند است که با توجه به هدف تحقیق (تدوین چشم‌انداز توسعه پارک‌های شهری) و مشخصات کلی فضای سبز این شهر (توسعه کمی و کیفی، مقیاس پارک‌ها، تنوع و ...)، انتخاب شده و حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران، برابر ۴۰۰ نفر از شهروندان، محاسبه شده است. بر این اساس با استفاده از روش نمونه‌گیری وضعی، پاسخ‌دهندگان با ساختارهای سنی و جنسی متفاوت از چهار ناحیه شهری، انتخاب شده‌اند. در نهایت برای سنجش میزان رضایت‌مندی شهروندان، از فرمول سطح همگن استفاده شده که در آن سطوح مختلف رضایت‌مندی مشخص شده است.

شکل ۱: تصویر هوایی محدوده‌ی پارک آزادی بیرجند (احداث شده در سال ۱۳۵۱ شمسی)
 مأخذ: <http://www.birjandcity.com> (با تغییرات و اضافات نگارندگان)

شکل ۲: نمودار تجمعی سطح پارک‌های شهر بیرجند از سال ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۷
 مأخذ: موسوی، ۱۳۸۸: ۱۴

شکل ۳: نقشه موقعیت جغرافیایی بیرجند در استان خراسان جنوبی
 مأخذ: نگارندگان

شکل ۴: نقشه پراکنش پارک‌های شهری بیرجند
 مأخذ: <http://maps.google.com> (با تغییرات و اضافات نگارندگان)

طرح مسأله

محدوده‌ی مورد مطالعه در این پژوهش، شهر بیرجند (مرکز استان خراسان جنوبی) است (شکل‌های ۳ و ۴). هم‌اکنون، علی‌رغم وجود تنش‌های محیطی از قبیل خشکی اقلیم، کمبود منابع آبی و خشکسالی‌های متناوب (احمدیان، ۱۳۷۴: ۲۵۹)، سرانه فضای سبز شهر بیرجند، ۱۱/۵ متر مربع است (سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر بیرجند، ۱۳۸۸). همچنین با توجه به اینکه یکی از برنامه‌های اصلی سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر بیرجند، حفظ و تداوم روند توسعه‌ی کمی و کیفی فضای سبز شهری است، توجه به نیازها و نظریات شهروندان در این خصوص از اهمیت شایانی برخوردار است. بر این اساس مسأله‌ی اصلی این تحقیق عبارت است از اینکه دیدگاه شهروندان درباره‌ی توسعه‌ی کیفی پارک‌های شهر بیرجند چیست تا در برنامه‌ریزی‌های آتی بتوان به آن توجه نمود. از طرفی با وجود استقبال زیاد شهروندان از فضاهای سبز عمومی و پارک‌ها در فصل‌های تابستان و بهار، این فضاها در فصل‌های سرد سال، تقریباً خالی از بازدیدکننده بوده که با توجه به هزینه‌های بالای نگهداری و مدیریت فضاهای سبز شهری، علت‌یابی و ارائه‌ی راهکارهایی جهت رفع این نقیصه، از انگیزه‌های انجام این پژوهش می‌باشد.

بحث

عملکردهای اجتماعی - روانی پارک‌های شهری

امروزه شهرهای پایدار، هماهنگ و همراه با حضور طبیعت توسعه می‌یابد. کمبود فضاهای سبز و باز، هزینه‌های مدیریت شهری و اجتماعی را افزایش داده و در طول زمان شهر را غیرقابل سکونت می‌سازد (یلاوری، ۱۳۸۷: ۷۳). از این رو با محدود شدن و تقلیل فضاهای طبیعی داخل شهرها و کاهش تماس شهروندان با عناصر طبیعی، احیای ارتباط انسان با طبیعت، باید به عنوان یکی از عناوین اصلی طرح‌ها و برنامه‌های شهری

مطرح شود (نقی‌زاده، ۱۳۸۴: ۲۸۸). پارک به فضاهای سبز عمومی اطلاق می‌شود که رابطه‌ی انسان شهرنشین را با محیط طبیعی تقویت، و آلودگی‌های محیط زیستی را کاهش می‌دهد. پارک‌ها، عرصه‌هایی به منظور معرفی و حفاظت از تنوع زیستی و بستری مناسب جهت فعالیت‌های علمی، فرهنگی، هنری و آموزشی شهروندان می‌باشند. افزون بر این، ایجاد زمینه‌هایی مطلوب جهت کاستن از فشارهای روحی و روانی و کاهش تنش‌های ناشی از زندگی در محیط‌های سخت شهری و ایجاد گستره‌ای برای ارتقاء روابط شهروندی، توسعه پارک‌های شهری را الزام‌آور می‌سازد (سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران، ۱۳۸۶).

امروزه نیز روان‌شناسان ثابت کرده‌اند که نزدیک کردن مردم به طبیعت و گردهم آوردن اقشار مختلف، برای ایجاد تعادل روانی هر جامعه ضرورت دارد (روحانی، ۱۳۷۱: ۲۰؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۴: ۳۱۲).

محیط‌شناسان هم معتقد هستند که با ایجاد فضای باز و پارک، می‌توان در کنار بهسازی محیط زیست، شرایطی برای زندگی بهتر و سالم‌تر فراهم آورد (McClure and Bartuska, 2007: 229؛ پورتوس، ۱۳۸۹: ۱۵۷-۱۵۶). از این رو آثار شفابخشی و درمانی جسمانی، روانی و اجتماعی تماس و یا مشاهده طبیعت به لحاظ ایجاد آرامش، و افزایش قوای خودترمیمی، از نظر علم روانشناسی محیطی امری ثابت شده است (امین‌زاده، ۱۳۸۶: ۲۹۵). منشور اتاوا در سال ۱۹۸۶، عواملی همچون ارتقای شرایط زیست‌محیطی و بهبود رفاه اجتماعی را در راستای افزایش سلامت عمومی عنوان می‌نماید (بون و مدرس، ۱۳۸۸: ۱۷۳). از این رو پارک‌ها و فضاهای سبز می‌توانند از جنبه‌های مختلف در ارتقای شاخص‌های سلامت شهری و منافع اجتماعی مؤثر واقع گردند، که برخی از مهم‌ترین این جنبه‌ها می‌تواند به زمینه‌های تفریحی، ایجاد زیستگاهی مناسب برای حیات وحش، کاهش بی‌عدالتی‌های

و بهینه‌سازی استفاده شهروندان از فضاهای سبز، بستگی زیادی به اوضاع اقتصادی-اجتماعی جامعه و افراد آن دارد.

یافته‌ها

تجزیه و تحلیل داده‌های اجتماعی در چارچوب گروه‌بندی‌های محل سکونت، سن، جنس، تحصیلات، اشتغال و میزان درآمد انجام گرفته و بر اساس آن، نتایج حاصل از پرسشنامه در خصوص متغیرهای فضای سبز شهری (الویت‌ها و نیازها) مورد تحلیل قرار گرفته است. این روش که به وسیله^۱ ORRRC ارائه شده است، بر اساس روابط و عوامل اقتصادی-اجتماعی و شرایط موجود پارک‌ها و فضاهای سبز عمومی، نقش این مکان‌ها را در شهر ارزیابی می‌کند (محمدی و همکاران، ۱۳۸۶: ۹۹).

در این روش که مبتنی بر مصاحبه انجام می‌گیرد، عوامل مختلف اقتصادی-اجتماعی (درآمد، آموزش، اشتغال، محل سکونت، سن، جنس) و رابطه این متغیرها با نوع فعالیت‌های تفرجگاهی سنجیده می‌شود. بر پایه‌ی نتایج به دست آمده، تقاضای تفرجگاهی آینده با توجه به تغییرات احتمالی این متغیرها، پیش‌بینی می‌شود (مجنونیان، ۱۳۷۴: ۲۶-۲۵). یافته‌های کلی این پژوهش در قالب جدول شماره ۱ ارائه گردیده است.

در بررسی انجام گرفته مشخص شد که استفاده از پارک‌های سطح شهر (در مقابل سایر امکانات تفریحی مانند سینما، کوهنوردی و باشگاه ورزشی و استخر)، الویت تفریحی بیشتر شهروندان بیرجندی است. به طوری که استفاده از پارک‌های شهر بیرجند، ۶۵ درصد از تفریح شهروندان را به خود اختصاص داده است.

همچنین بیشتر شهروندان از محل سکونت‌شان در مدتی کمتر از نیم ساعت، به یک پارک یا فضای سبز

زیست محیطی، و ارتقای زیبایی محیط شهری اشاره نماید (چپمن، ۱۳۸۶: ۱۳۱).

ارتقای بهره‌وری اجتماعی پارک‌های شهری

هر چه پارک‌های شهری در جذب جمعیت و خدمات‌رسانی به مردم موفق‌تر باشد، بهره‌وری اجتماعی آن نیز ارتقا بیشتری خواهد یافت. برای این منظور ضروری است این مکان‌ها، واجد شرایط و معیارهای مدیریت پارک‌ها (ایمنی، امنیت، تجهیزات، تسهیلات، دسترسی راحت، سازگاری و هماهنگی و مدیریت فعال) باشند. اساساً هر چقدر فضاهای سبز عمومی با عرضه خدمات فرهنگی و اجتماعی حتی واحدهای اداری-خدماتی کوچک، تلفیق و ترکیب گردد، این امر با موفقیت بیشتری توأم خواهد شد (سعیدنیا، ۱۳۷۹: ۱۳۹-۱۳۶). همچنین تمایلات، انگیزه‌ها و ترجیحات مردمی برای استفاده از فضاهای سبز شهری، مانند جستجوی تنوع و کیفیت و مطلوبیت احساسی (پورتوس، ۱۳۸۹: ۵۸)، عامل تعیین‌کننده‌ای است که می‌تواند مورد توجه برنامه‌ریزان و مدیران شهری قرار گیرد. زیرا هر طیفی از جمعیت با ویژگی‌های جمعیت‌شناختی ویژه‌ی خود، تقاضای تفرجگاهی ویژه‌ای خواهد داشت که باید در عرضه‌ی امکانات تفرجگاهی ملحوظ شوند (مجنونیان، ۱۳۷۴: ۲۰؛ ایرانی-بهبهانی و رازی‌مفتخر، ۱۳۸۴: ۹۵). بنابراین طراحی محیط و منظر باید در طول زمان امکان برآورده ساختن بیشترین دامنه‌ی کاربری‌ها را فراهم ساخته و به صورتی باشد که استفاده از آن توسط گروه خاصی در زمان خاص، استفاده از آن را توسط گروه دیگری و در زمانی دیگر محدود نسازد. به این ترتیب طیف وسیعی از استفاده‌کنندگان می‌توانند در طول دوران‌های زمانی استفاده از فضا، به حداکثر رضایت از فضا دست پیدا کند (ماتلاک، ۱۳۷۹: ۲۸۶). از این رو تعیین برنامه‌های آتی توسعه پارک‌های شهری

همسایگی و محله‌ای حدود ۶۵ درصد استفاده مردم را شامل می‌شود. این امر ناشی از کمبود زمین‌های بازی کودکان و پارک‌های بزرگ حومه‌ای با امکانات تفریحی است، از این رو حدود ۵۶ درصد پاسخ‌دهندگان، توسعه‌ی پارک‌های بزرگ حومه‌ای را الویت اصلی توسعه‌ی پارک‌ها در بیرجند می‌دانند.

قابل استفاده، دسترسی دارند. ۵۸ درصد شهروندان به صورت هفتگی و ۲۲ درصد آنها به صورت ماهانه از پارک‌های شهر استفاده می‌نمایند. همچنین مشخص شد که قالب اصلی مراجعه مردم به پارک‌ها، خانوادگی و پس از آن مراجعه به پارک‌ها در قالب گروه‌های دوستی در مرتبه‌ی بعدی قرار دارد. نکته‌ی قابل توجه این است که حدود ۹۳ درصد استفاده‌ی شهروندان از پارک‌ها، در دو فصل تابستان و بهار انجام می‌شود. در مورد مقیاس پارک‌های مورد استفاده، پارک‌های

جدول ۱: یافته‌های کلی در مورد شهروندان و رابطه‌ی آنها با پارک‌های شهری در بیرجند

توزیع نحوه پاسخگویی در نمونه به درصد				رابطه مورد بررسی
باشگاه‌واستخر	کوهنوردی	پارک	سینما	الویت تفریحی
۸	۲۵	۶۵	۲	
سالانه	فصلی	ماهانه	هفتگی	فواصل مراجعه به پارک‌ها
۱۴	۲۲	۵۸	۶	
خانوادگی	گروهی همکاران	گروهی دوستانه	انفرادی	قالب اصلی مراجعه به پارک‌ها
۶۳	۰	۲۹	۸	
زمستان و بهار	پاییز و زمستان	تابستان و پاییز	بهار و تابستان	ترجیحات فصلی در استفاده از پارک‌ها
۲	۰	۵	۹۳	
حومه شهری	ناحیه‌ای و منطقه‌ای	محله‌ای	همسایگی	مقیاس پارک‌های مورد استفاده
۱۱	۲۴	۳۲	۳۳	
باغ گل‌ها	زمین بازی کودکان	همسایگی و محله‌ای	حومه شهری	الویت در توسعه پارک‌ها
۹	۲۳	۱۲	۵۶	

مأخذ: نگارندگان

مراتب، متناسب ساختار فضایی شهر باشد (سعیدنیا، ۱۳۷۹: ۱۳۸). به عبارتی ارتباط انسان با فضای سبز باید در یک سلسله مراتب منطقی از واحد مسکونی تا کل شهر و فراتر از آن (طبیعت خارج شهر) به نحو مطلوب برقرار شود (نقی‌زاده، ۱۳۸۶: ۴۵۲؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۴: ۳۱۲). در بررسی صورت گرفته مشخص شد، شهروندان ناحیه ۴، کمترین زمان و ساکنان ناحیه ۱ بیش از ساکنان سایر نواحی شهری برای رسیدن به پارک، زمان صرف

محل سکونت

یکی از اهداف مطالعه بر اساس محل سکونت افراد، بررسی دسترسی راحت است. مطالعات انجام‌شده نشان می‌دهد هر چه فضاهای سبز با سهولت بیشتری در دسترس باشند، سلامت جامعه از نظر جسمی و روانی افزایش خواهد یافت (Velarole, et.al, 2007؛ به نقل از امین‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۸۰). اصل بر این است که مکان‌یابی و توزیع فضایی فضای سبز عمومی بر حسب سلسله

شهروندان زیر ۱۵ سال، بیش از سایر گروه‌های سنی به استفاده از پارک‌ها در فصل پاییز علاقه نشان داده‌اند. در زمینه‌ی سنجش میزان الویت‌بندی گروه‌های مختلف سنی در خصوص توسعه‌ی پارک‌های جدید، بیشترین علاقمندی نسبت به توسعه‌ی پارک‌های همسایگی و محله‌ای را گروه سنی زیر ۱۵ سال، بیشترین علاقمندی نسبت به توسعه‌ی زمین‌های بازی کودکان و پارک‌های شادی را گروه سنی ۳۰-۵۰ سال و بیشترین علاقمندی نسبت به طراحی و ایجاد باغ‌گل‌ها را گروه سنی بالای ۵۰ سال ابراز نموده‌اند.

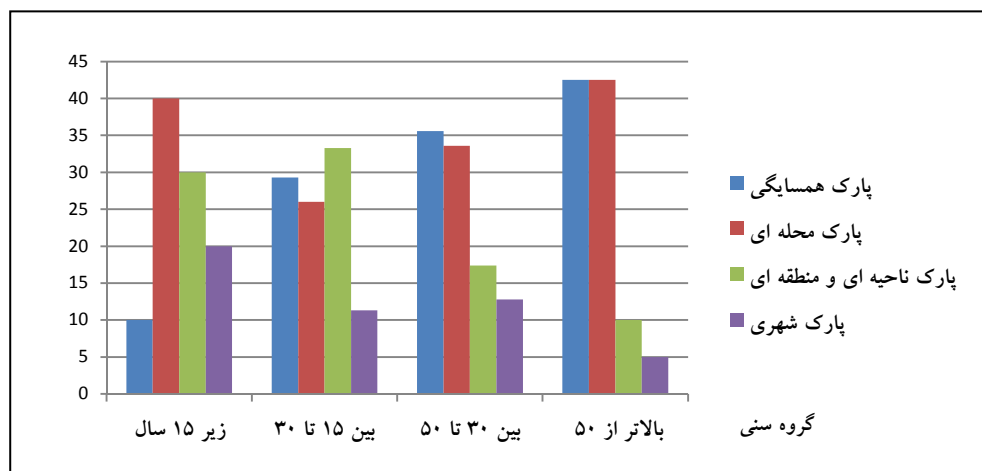
جنس

از مجموع پاسخ‌دهندگان، ۵۴ درصد را مردان و بقیه زنان می‌باشد. توزیع جنسی و سنی پاسخ‌دهندگان به پرسشنامه در گروه‌های مختلف سنی در شکل ۶ مشاهده می‌شود. بر اساس این تحقیق، مراجعه‌ی هفتگی و ماهانه مردان بیش از زنان، و میزان مراجعه‌ی هفتگی افراد متأهل به پارک‌ها بیش از مراجعه هفتگی افراد مجرد است. همچنین مشخص شد که نسبت مراجعه‌ی افراد متأهل به صورت خانوادگی، بیش از افراد مجرد است. در مقابل میزان استفاده‌ی افراد مجرد از پارک‌های شهری در قالب‌های انفرادی، گروه‌های دوستی و گروه‌های همکار، بیش از افراد متأهل است. علاوه بر این، میزان مراجعه خانوادگی زنان به پارک‌ها بیش از مردان است. بر اساس نتایج به دست آمده از این تحقیق، زنان بیشتر از مردان، و افراد مجرد بیشتر از افراد متأهل، به گردش در پارک‌ها در فصل‌های زمستان و بهار، علاقمند هستند. زنان و شهروندان متأهل بیشتر از پارک‌های نزدیک محل سکونت‌شان (پارک‌های همسایگی)، مردان بیشتر از پارک‌های محله‌ای و شهروندان مجرد بیشتر از پارک‌های ناحیه‌ای و منطقه‌ای، استفاده می‌نمایند.

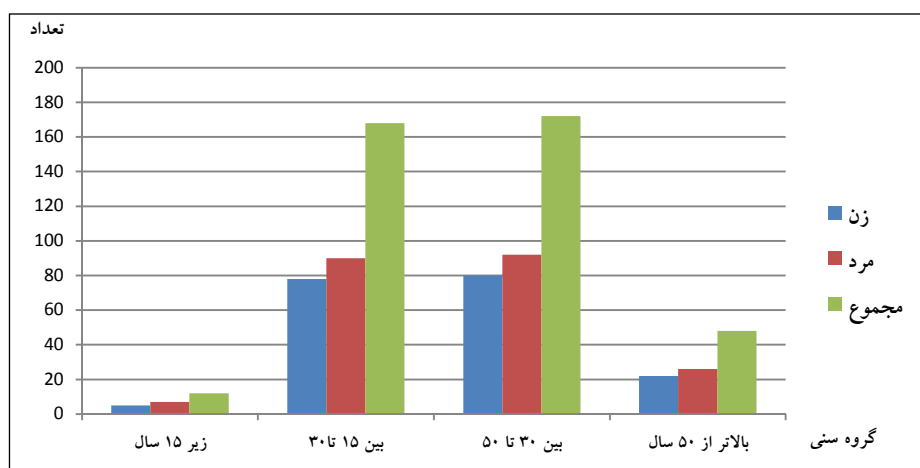
می‌کنند. در بحث شناسایی مقیاس پارک‌های مورد استفاده در نواحی مختلف شهر، شهروندان ناحیه ۱ و ۳ بیشتر از پارک‌های محله‌ای و ساکنان ناحیه ۲ و ۴ بیشتر از پارک‌های همسایگی استفاده می‌کنند. اما در کل میزان استفاده‌ی شهروندان ناحیه ۴ از پارک‌های همسایگی بیش از سایر شهروندان است. البته این امر می‌تواند مربوط به توسعه‌ی پارک‌های همسایگی در این ناحیه باشد. کمبود پارک‌های همسایگی در ناحیه ۱ شهری موجب گشته که شهروندان این ناحیه بیش از بقیه نسبت به ضرورت توسعه‌ی این نوع پارک‌ها، تأکید نمایند.

سن

در این بخش مشخص شد که افراد زیر ۱۵ سال، بیشترین زمان و افراد بالای ۵۰ سال، کمترین زمان را از محل سکونت‌شان برای رسیدن به یک پارک صرف می‌کنند. علت این امر نیز بر اساس یافته‌های همین پژوهش قابل توضیح است. به طوری که گروه سنی زیر ۱۵ سال بیشتر از پارک‌های محله‌ای، افراد ۱۵-۳۰ بیشتر از پارک‌های ناحیه‌ای و منطقه‌ای، افراد ۳۰-۵۰ و بالای ۵۰ سال نیز بیشتر از پارک‌های همسایگی استفاده می‌کنند. بنابراین تفاوت زمان صرف شده برای رسیدن به پارک در میان گروه‌های سنی مختلف، ناشی از تفاوت مقیاس پارک‌های مد نظر هر یک از این گروه‌ها می‌باشد (شکل ۵). همچنین از نظر میزان مراجعه به پارک (هر چند وقت یک‌بار)، افراد بالای ۵۰ سال بیشترین مراجعه هفتگی و افراد زیر ۱۵ سال کمترین مراجعه هفتگی به پارک‌ها را دارند. در این تحقیق همچنین مشخص شد که بیشترین مراجعه به پارک‌ها در قالب گروه‌های دوستی را افراد ۱۵-۳۰ و بالای ۵۰ سال، و بیشترین استفاده خانوادگی از این فضاها را افراد زیر ۱۵ و ۳۰-۵۰ سال دارند.

شکل ۵: انواع پارک‌های شهری مورد استفاده به تفکیک گروه‌های سنی مختلف
مأخذ: نگارندگان

شکل ۶: ساختار سنی و جنسی پاسخ‌دهندگان به پرسشنامه
مأخذ: نگارندگان

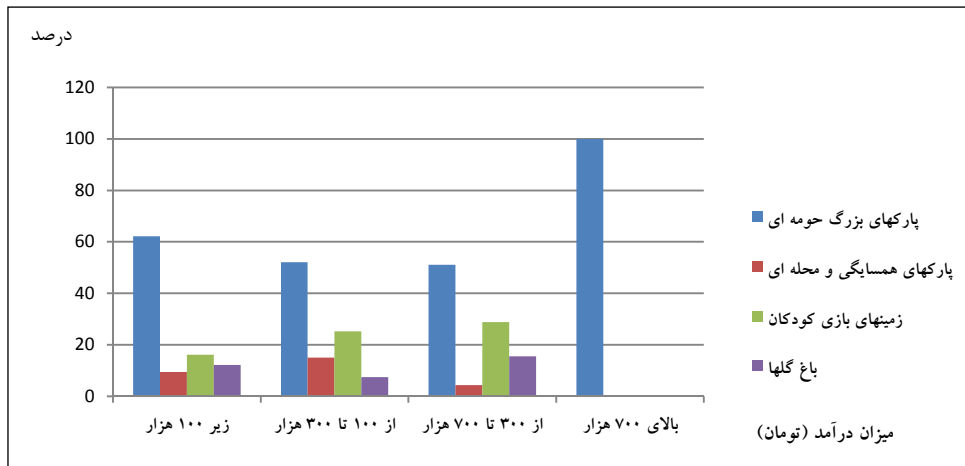
شده، فواصل مراجعه آن‌ها به پارک‌ها کاهش یافته، به طوری که همه‌ی افراد با درآمد ماهانه بالای ۷۰۰ هزار تومان، به صورت هفتگی، در قالب گروه‌های خانوادگی و در فصل‌های بهار و تابستان، از پارک‌ها استفاده می‌نمایند. همچنین شهروندان با درآمد ماهانه‌ی زیر ۱۰۰ هزار تومان، بیش از سایر گروه‌های درآمدی، به استفاده از پارک‌ها در قالب گروه‌های دوستی، علاقمند هستند. افراد با درآمد بین ۳۰۰ تا ۷۰۰ هزار تومان، بیش از سایر گروه‌ها به استفاده از پارک‌ها در فصل‌های زمستان و بهار، می‌پردازند. همچنین تمامی شهروندان

درآمد

در بررسی میزان درآمد ماهانه مشخص شد ۳۷/۵ درصد پاسخ‌دهندگان، از درآمد زیر ۱۰۰ هزار تومان، ۳۶/۵ درصد بین ۱۰۰ هزار تا ۳۰۰ هزار، ۲۴/۵ درصد بین ۳۰۰ تا ۷۰۰ هزار و ۱/۵ درصد از درآمد ماهانه بالای ۷۰۰ هزار تومان برخوردار هستند. کمترین زمان را افراد با درآمد بالای ۷۰۰ هزار تومان و بیشترین زمان را افراد با درآمد زیر ۱۰۰ هزار تومان، برای رسیدن به یک پارک صرف می‌کنند. نکته قابل توجه در این زمینه این است که هر چه درآمد افراد بیشتر

جدیدالاحداث می‌دانند (شکل ۷).

با درآمد بالای ۷۰۰ هزار تومان، توسعه‌ی پارک‌های بزرگ حومه‌ای را، الویت اصلی توسعه‌ی پارک‌های

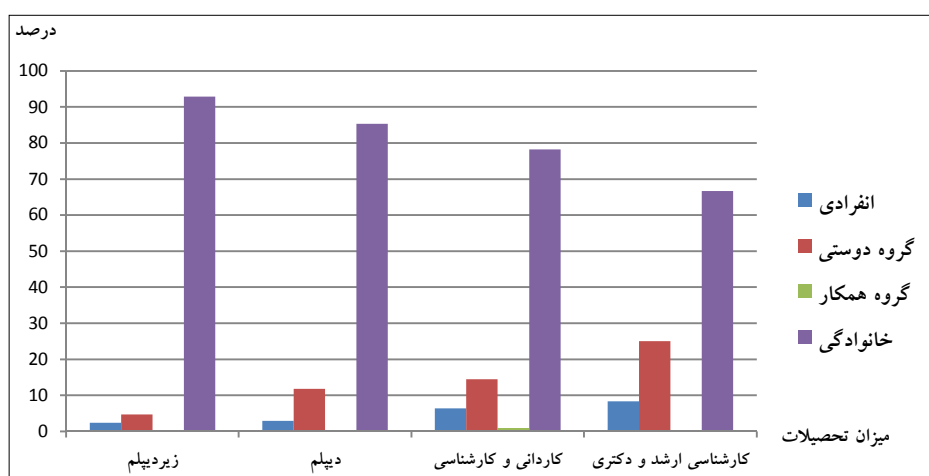
شکل ۷: اولویت گروه‌های مختلف درآمدی در خصوص توسعه‌ی انواع پارک‌ها

مأخذ: نگارندگان

که میزان مراجعه هفتگی افراد با مدرک کارشناسی‌ارشد و دکتری بیش از سایر گروه‌های تحصیلی است. در مقابل افراد با مدرک زیر دیپلم، کمترین مراجعه هفتگی به پارک‌ها را دارند. بر طبق نتایج این تحقیق، هر چند بیشتر افراد از تمام گروه‌های تحصیلی به صورت خانوادگی از پارک‌ها استفاده می‌نمایند، اما بیشترین مراجعه افراد در قالب خانوادگی را افراد زیر دیپلم، و کمترین مراجعه در این قالب را شهروندان با مدرک کارشناسی‌ارشد و دکتری به خود اختصاص داده‌اند. از این رو مطابق شکل ۸، بیشترین استفاده از پارک‌ها به صورت انفرادی و گروه‌های دوستی، مخصوص شهروندان با مدرک کارشناسی‌ارشد و دکتری است.

تحصیلات

در بررسی صورت گرفته مشخص شده است که ۴۰ درصد از پاسخ‌دهندگان دارای مدرک تحصیلی دیپلم و ۳۲ درصد نیز دارای مدرک تحصیلی کاردانی یا کارشناسی هستند. همچنین پاسخگویان با مدرک کارشناسی‌ارشد و دکتری تنها ۳ درصد از مجموع پاسخ‌دهندگان را به خود اختصاص داده‌اند. کمترین زمان را برای رسیدن به یک پارک، شهروندان با مدرک کارشناسی‌ارشد و دکتری، و بیشترین زمان را افراد زیر دیپلم صرف می‌کنند. این امر ناشی از سکونت بیشتر افراد تحصیل کرده در ناحیه ۴ شهری است که نسبت به سایر نواحی شهری، از سرانه فضای سبز بالاتری برخوردار است. این امر حتی در میزان مراجعه هفتگی شهروندان این ناحیه به پارک‌ها مشهود است، به طوری

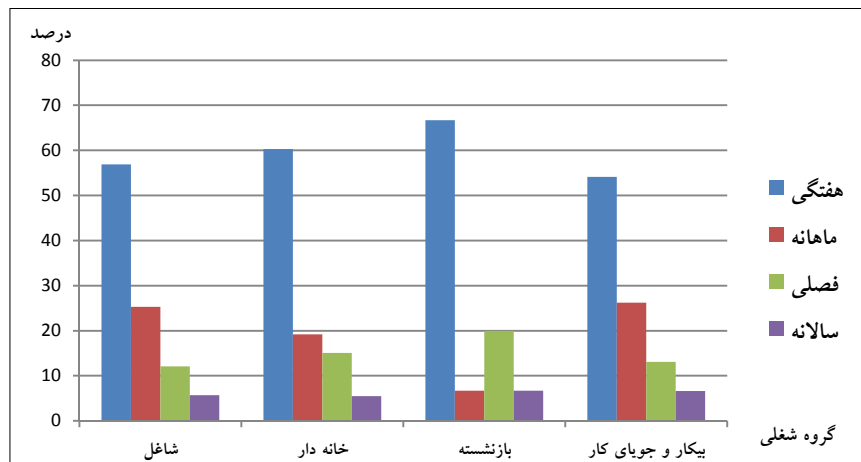
شکل ۸: قالب‌های مختلف مراجعه به پارک‌ها به تفکیک میزان تحصیلات

مأخذ: نگارندگان

یکی دیگر از یافته‌های این بخش آن است که میزان مراجعه به پارک‌ها در قالب گروه‌های دوستی در مورد افراد بیکار و جویای کار، بیش از سایر گروه‌های شغلی است. شهروندان بازنشسته بیش از سایر گروه‌های شغلی، استفاده از پارک را در مقابل سایر تفریحات (سینما، کوهنوردی و باشگاه ورزشی و استخر)، ترجیح می‌دهند. همچنین مشخص شد که افراد خانه‌دار و بازنشسته، بیش‌تر از پارک‌های محله‌ای، شهروندان شاغل، بیشتر از پارک‌های همسایگی و افراد بیکار، بیشتر از پارک‌های ناحیه‌ای و منطقه‌ای استفاده می‌نمایند. همچنین توسعه‌ی پارک‌های بزرگ حومه‌ای از نظر شهروندان بازنشسته الویت بالاتری دارد. به علاوه برای توسعه‌ی زمین‌های بازی کودکان و پارک‌های شادی، افراد خانه‌دار اهمیت بیشتری قائل هستند.

شغل

از نظر وضعیت اشتغال، ۵۱ درصد افراد شاغل، ۲۲ درصد خانه‌دار، ۱۸ درصد بیکار و تنها ۹ درصد را بازنشستگان به خود اختصاص داده‌اند. از میان گروه‌های شغلی مذکور، بازنشستگان کمترین زمان را برای رسیدن به یک پارک صرف می‌کنند. این امر می‌تواند ناشی از نوع پارک‌های مورد استفاده این گروه، یعنی پارک‌های همسایگی و محله‌ای باشد که به محل سکونت شهروندان نزدیک‌تر می‌باشد. همچنین مشخص شد که میزان مراجعه هفتگی به پارک‌ها در مورد افراد بازنشسته، بیش از سایر گروه‌های شغلی است (شکل ۹). به علاوه میزان مراجعه‌ی انفرادی به پارک‌ها در مورد این گروه شغلی بیش از سایرین است. تنها افرادی که از پارک‌ها در قالب گروه‌های همکار استفاده می‌کنند، افراد شاغل هستند.

شکل ۹: میزان مراجعه به پارک‌ها به تفکیک گروه‌های شغلی

مأخذ: نگارندگان

نتیجه و پیشنهادها

همسایگی و همچنین پارک‌های بسیار بزرگ، به عنوان یکی از نیازهای اصلی مردم بیرجند مطرح می‌باشد. نکته‌ی دوم این است که پاسخ‌گویی به نیازها و الویت‌های متنوع شهروندان مختلف در مورد استفاده از پارک‌های شهری، یکی از عوامل تعیین‌کننده در ارتقای ارتباط و تماس شهروندان با طبیعت شهری می‌باشد. بر این اساس، مهم‌ترین راهکارهای بهینه‌سازی استفاده‌ی شهروندان از پارک‌های شهری در بیرجند، متناسب با نیازها و الویت‌های مردمی، مواردی است که به عنوان نتایج اصلی این پژوهش در جدول شماره‌ی ۲ به آنها اشاره شده است.

مطالعه‌ی حاضر با هدف آگاهی از نظرات شهروندان در خصوص توسعه‌ی کیفی پارک‌های شهری، جهت تعیین نوع و میزان تقاضای تفرجگاهی، به انجام رسیده است. نتایج حاصل از این تحلیل، توجه به دو موضوع محوری را در برنامه‌ریزی آتی فضای سبز شهر بیرجند می‌طلبد. اول اینکه علی‌رغم افزایش کمی سرانه‌ی فضای سبز شهری، با بررسی کیفی توسعه پارک‌ها از دیدگاه شهروندان، برخی از کمبودهای موجود و الویت‌های توسعه‌ی آتی، مشخص می‌گردد. از جمله این که توسعه‌ی زمین‌های بازی کودکان، پارک‌های

جدول ۲: راهکارهای بهینه‌سازی استفاده شهروندان از پارک‌های شهری در بیرجند

راهکار پیشنهادی	زمینه بهینه‌سازی
توسعه‌ی پارک‌های همسایگی و محله‌ای	صرف‌زمان‌وطی فاصله کمتر برای دسترسی به پارک‌ها
استقرار مراکز پرورش فکری، کتابخانه، و امکانات تفریحی و ورزشی در برخی از پارک‌های شهر	جلب توجه و نظر شهروندان نوجوان به پارک‌ها
افزایش تنوع گیاهی، طراحی کاربری‌ها متناسب با فصل‌های سرد، راه‌اندازی کارگاه‌های هنری و جشنواره‌ها و مسابقات فرهنگی و اجتماعی در پارک‌ها	افزایش انگیزه‌های مردمی و ترغیب آنان به سمت پارک‌های شهری در فصل‌های پاییز و زمستان
ارائه خدمات تفریحی برای رده‌های سنی مختلف، گروه‌های خانوادگی و گروه‌های دوستانه در قالب طراحی فضاهای مناسب	حفظ و ارتقاء قالب‌های موجود مراجعه به پارک‌ها به صورت خانوادگی و گروه‌های دوستانه
ارتقای امکانات فرهنگی، هنری و اجتماعی پارک‌ها	فراهم آوردن زمینه استفاده‌های انفرادی از پارک‌ها
احداث زمین‌های بازی کودکان به صورت استاندارد	بهره‌مندسازی کودکان از فضاهای باز و سبز شهری
طراحی و احداث پارک‌های برون‌شهری و حومه‌شهری	بهره‌مندسازی شهروندان از فضاهای باز برون‌شهری

مأخذ: نگارندگان

فرهنگی و اجتماعی متناسب با فصل‌های سرد در پارک‌ها؛ زمینه‌ی استفاده‌ی بهینه‌ی از پارک‌ها در فصول سرد سال را مهیا ساخت. همچنین از آنجا که غالب مردم شهر بیرجند به صورت خانوادگی و یا در قالب گروه‌های دوستانه به پارک‌ها مراجعه می‌نمایند، در این جهت توصیه‌ی راهبردی می‌تواند توجه به نیازهای خانواده‌ها و گروه‌های دوستی در پارک‌ها و تلاش در جهت پاسخ‌گویی به آن‌ها باشد. به عبارتی ارائه‌ی خدمات تفریحی برای رده‌های سنی مختلف و گروه‌های خانوادگی، گروه‌های دوستانه یا انفرادی در قالب طراحی فضاهای مناسب الزامی است. اما در جهت غنی‌سازی اوقات فراغت جوانان و نوجوانان می‌باید با طراحی و ایجاد امکانات فرهنگی، هنری و اجتماعی زمینه‌ی استفاده‌ی انفرادی و گروه‌های همکار از پارک‌ها را نیز فراهم آورد. در پایان پیشنهاد می‌گردد که به منظور برنامه‌ریزی دقیق‌تر فضای سبز شهری، بحث سرانه‌ی کیفی فضای سبز، علاوه بر سرانه‌ی کمی، مورد توجه قرار گیرد، تا بهره‌وری اجتماعی پارک‌ها ارتقا یافته و زمینه‌ی ارتباط و تماس بیش از پیش شهروندان با طبیعت شهری مهیا گردد.

منابع و مآخذ

- ۱- احمدیان، محمدعلی (۱۳۷۴). جغرافیای شهرستان بیرجند، چاپ اول. مشهد. انتشارات مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۲- امین‌زاده، بهناز (۱۳۷۹). حکمت تماس با طبیعت در شهرهای مسلمین، نشریه صفه. سال دهم. شماره ۳۱. تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- ۳- امین‌زاده، بهناز (۱۳۸۶). مناظر شهری شفابخشی و منظر درمانی با طبیعت، مجموعه مقالات سومین همایش ملی فضای سبز و منظر شهری. جلد اول. چاپ اول. تهران. انتشارات مؤسسه فرهنگی اطلاع‌رسانی و مطبوعاتی سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.

با توجه به بررسی پراکندگی جمعیت به تفکیک نواحی شهری، از آنجا که ساکنان ناحیه ۱ بیش از ساکنان سایر نواحی شهری برای رسیدن به پارک، زمان صرف می‌کنند، الویت توسعه‌ی فضای سبز در این ناحیه، توسعه‌ی پارک‌های شهری در مقیاس همسایگی خواهد بود. چرا که کمبود پارک‌های همسایگی در ناحیه ۱ شهری موجب گشته که شهروندان این ناحیه بیش از بقیه نسبت به ضرورت توسعه‌ی این نوع پارک‌ها، تأکید نمایند. از این رو یکی از راهبردهای اصلی توسعه‌ی فضای سبز شهر بیرجند باید توسعه‌ی پارک‌های شهری در مقیاس همسایگی و محله‌ای باشد، تا در آینده مردم به‌خصوص کودکان، زنان و افراد سالخورده با صرف زمان و طی فاصله کمتری به پارک‌ها و فضاهای سبز قابل استفاده دسترسی داشته باشند.

با توجه به اینکه افراد زیر ۱۵ سال کمترین مراجعه هفتگی به پارک‌ها را دارند، ارتقای کمی و کیفی جاذبه‌های پارک‌ها (استقرار کاربری‌های عمومی و خدماتی مانند مراکز پرورش فکری، کتابخانه، سالن‌های پخش و نقد فیلم، برخی فضاهای آموزشی، و امکانات تفریحی و ورزشی)، برای جلب توجه و نظر این گروه سنی، از اهمیت خاصی برخوردار است.

برای افزایش انگیزه‌های مردمی و ترغیب آنان به سمت طبیعت شهری در فصل‌های سرد سال می‌توان با افزایش تنوع گیاهی و جذابیت‌های فصلی پارک‌های موجود از طریق افزایش استفاده از گونه‌های درختی و درختچه‌ای دارای مناظر زیبا و بدیع پاییزی و زمستانی، طراحی کاربری‌ها و عملکردهای بدیع متناسب با ویژگی‌های فصل‌های سرد، طراحی و احداث پارک‌های موضوعی با مفاهیمی همچون پاییز و زمستان، طراحی و ساخت کمپ‌ها و فضاهای سرپوشیده، راه‌اندازی کارگاه‌های هنری در فضای باز پارک‌ها با هدف ارتقای جذابیت و بهبود فضا برای بازدیدکنندگان، و برگزاری جشنواره‌ها و مسابقات

۱۵- مجنونیان، هنریک (۱۳۷۴). مباحثی پیرامون پارک‌ها فضای سبز و تفرجگاه‌ها، چاپ اول. تهران. انتشارات سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.

۱۶- محمدی، جمال؛ مصطفی محمدی ده‌چشمه؛ منصور ابافت یگانه (۱۳۸۶). ارزیابی کیفی نقش فضاهای سبز شهری و بهینه‌سازی استفاده شهروندان از آن در شهر کرد، مجله محیط‌شناسی. سال سی و سوم. شماره ۴۴. تهران. دانشگاه تهران.

۱۷- موسوی، ملیحه (۱۳۸۸). بررسی اثرات اکولوژیکی فضاهای سبز شهری، مطالعه موردی شهر بیرجند. پروژه دانشجویی کارشناسی ارشد. به راهنمایی دکتر بهناز دهرآزما. دانشگاه صنعتی شاهرود.

۱۸- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۶). ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی، چاپ اول. اصفهان. سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.

۱۹- نقی‌زاده، محمد (۱۳۸۴). جایگاه طبیعت و محیط زیست در فرهنگ و شهرهای ایرانی، چاپ اول. تهران. انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات.

۲۰- یآوری، احمدرضا (۱۳۸۷). جایگاه اکولوژی و محیط زیست در توسعه پایدار شهری، مجموعه مقالات توسعه شهری پایدار. تدوین بهناز امین‌زاده. چاپ اول. تهران. انتشارات دانشگاه تهران.

21- McClure, Wendy R. and Bartuska, Tom J. (2007). The Built Environment, Second Edition, New Jersey, John Wiley & Sons.

22- Velarole M.D. et al. (2007). Health effects of viewing landscapes: landscape types in environmental psychology, Urban Forestry and Urban Greening, pp. 199-212.

23- <http://www.birjandcity.com/index.php?obj=Page&task=Show&code=69>

24- <http://maps.google.com/maps?hl=en&ie=UTF8&t=h&ll=32.85,59.22&spn=0.053353,0.077162&z=14&source=embed>

۴- امین‌زاده، بهناز (۱۳۸۷). منظر پایدار قلمروی برنامه‌های خانه‌سازی، مجموعه مقالات توسعه شهری پایدار، تدوین بهناز امین‌زاده. چاپ اول. تهران. انتشارات دانشگاه تهران.

۵- ایرانی بهبهانی، هما و نرمین رازی مفتخر (۱۳۸۴). طراحی پایدار توسعه پارک جنگلی شیخ تپه ارمیه، مجله محیط‌شناسی. سال سی و یکم. شماره ۳۷. تهران. دانشگاه تهران.

۶- پورتوس، جی داگلاس (۱۳۸۹). زیبایی‌شناسی محیط زیست، ترجمه محمد رضامثنوی. چاپ اول. مشهد. انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.

۷- بون، کریستوفر جی و علی مدرس (۱۳۸۸). شهر و محیط زیست، ترجمه منوچهر طبیبیان. چاپ اول. تهران. انتشارات دانشگاه تهران.

۸- چپمن، دیوید (۱۳۸۶). آفرینش محلات و مکان‌ها در محیط انسان‌ساخت، ترجمه شهرزاد فریادی و منوچهر طبیبیان. چاپ دوم. تهران. انتشارات دانشگاه تهران.

۹- رضایی، جمال (۱۳۸۱). بیرجندنامه، چاپ اول. تهران. انتشارات هیرمند.

۱۰- روحانی، غزاله (۱۳۷۱). طراحی باغ و احداث فضای سبز، چاپ دوم. تهران. انتشارات فرهنگ جامع.

۱۱- سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر بیرجند،

<http://www.park.birjand.ir>

۱۲- سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران (۱۳۸۶). اطلس بوستان‌های شهر تهران، چاپ اول. تهران. انتشارات سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.

۱۳- سعیدنیا، احمد (۱۳۷۹). کتاب سبز شهرداری، جلد نهم. فضای سبز شهری. چاپ اول. تهران. انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور.

۱۴- ماتلاک، جان (۱۳۷۹). آشنایی با طراحی محیط و منظر، جلد اول، ترجمه معاونت آموزش و پژوهش سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران. چاپ اول. تهران. انتشارات سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران.